

Knjiga završava jednom raspravom posvećenom »Odjeku pohrvaćivanja splitske općine u listu Naša sloga« (136.-140.) na početku 80-ih godina prošlog stoljeća, tj. od raspuštanja splitske općine 1880. do njezina prelaska u ruke narodnjaka 1882. g. Autor dolazi do zaključka da je ta pobjeda splitskih narodnjaka imala odjeka napose kod malobrojne istarske inteligencije, koju su činili pretežno svećenici.

Slijede sažeci na engleskom (141.-143.) i talijanskom jeziku (144.-146.), te kazala mjesta (148.-153.) i osobnih imena (154.-159.) koja olakšavaju i ubrzavaju snalaženje u knjizi.

I na kraju, iako ova knjiga obrađuje niz manjih i na prvi pogled nevezanih pitanja, držim da predstavlja bitan doprinos poznavanju društvene povijesti Istre tijekom 19. i 20. st. Naime, napose privlače pažnju autorova raščlamba nekih i danas aktualnih pitanja, kao npr. proces integracije suvremene hrvatske nacije u Istri, hrvatski identitet Istre, dugotrajne i duboke veze Istre i drugih hrvatskih krajeva itd. Osim toga, širi krug čitatelja bit će privučen i autorovim načinom predstavljanja svojih istraživačkih rezultata (izmjenjuju se radovi sa znanstvenim aparatom i feljtonistički članci), a treba naglasiti i da je tekst popraćen vrlo zanimljivim i pomno odabranim ilustrativnim materijalom.

Marino Manin

IVO MAROVIĆ, Rat i baština u prostoru Hrvatske. Krieg und Kulturerbe im Raum Kroatien. Zagreb, 1995.

U višemilencijskom hodu čovječanstva bezbroj je primjera uništavanja spomeničkog blaga – baštine toga istoga čovječanstva. Ima primjera namjernog i slučajnoga devastiranja s raznim povodima i različitim razlozima i to u rasponu od ocjene da tako zahtijeva vojna situacija (npr. Kutuzovljeva odluka uz suglasnost ruskoga imperatora, da spali Moskvu i tako upropasti Napoleonovu vojnu na Rusiju ili odluka SAD-a da atomskim udarima uništi Hirošimu i Nagasaki te tako Japan primora na brzu kapitulaciju) preko ocjena da je materijalna presudnija od umjetničke vrijednosti spomenika (npr. španjolsko pretapanje zlatnih i srebrnih predmeta iz baštine naroda u pretkolumbovskim Americama u obične zlatne i srebrne komade, pogodnije za prekooceanski transport) do stajališta da je baština zastarjela ili ružna ili nepraktični relikviji prošlosti, koji treba zamijeniti novim rješenjima (npr. rušenje i ponovna gradnja pojedinih povijesnih cjelina Pariza u doba Napoleona III. i Rima u doba Mussolinija). Rjeđi je slučaj da se nečija baština uništava samo zato što pripada određenom narodu, iako nije rijetkost da se tvorcima te baštine – ljudi pa i pojedini narodi – fizički uništavaju upravo zato što su pripadnici drugoga naroda (npr. Židovi u doba nacističkoga Velikonjemačkog Reicha). U naše dane, na našem hrvatskom i susjednom najbližem prostoru, doživjeli smo i mi da se baština svjesno uništava, mahom samo zato što je hrvatsko i muslimansko naslijeđe. Dogodilo se to tijekom jugosrpske agresije na Republiku Hrvatsku, od 1991., a potom i na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Dogodio se pravi kulturocid, bez ikakva uporišta u vojnoj taktici ili strategiji; jednostavno, netko negdje u političkim vrhovima napadača zaključio je da je potrebno ukloniti sve vidljive kamene, pisane i druge tisućljetne svjedoke postojanja kršćansko-katoličke te višestoljetne islamsko-muslimanske kulture, da je potrebno – doslovce se to dogodilo, čak i preoravanjem – izbrisati s površine zemlje spomenike koji čuvaju, dokazuju identitet Hrvata i Muslimana na

određenom, u ovom slučaju njihovu vjekovnom prostoru. To se dogodilo u skladu s čvrsto zacrtanim planom koji govori da je srpsko sve što je na liniji od gradova Virovitice preko Karlovca u unutrašnjosti Hrvatske do Karlobaga na obali Jadranskoga mora (poneki srbijanski političari spominjali su i »srpsko ostrvo Krk« i »srpsku Reku« i sjevernije od Kalobaga, u Kvarnerskom primorju).

Trebalo je, dakle, sve vidljivije spomenike uništiti i tako ih pretvoriti u nesigurnu kulturno-povijesnu memoriju, kako je to učinjeno u Srbiji nakon srpskih ustanaka za oslobođenje u počecima XIX. st., kada su Turke nakon višestoljetne vladavine počeli istjerivati i protjerivati u druge prostore Osmanlijskog Carstva, a istodobno je počelo sustavno uništavanje vidljivih turskih tragova, pa i sakralnih objekata – džamija.

Kao i protjerivanje Turaka u XIX. st. iz Srbije, koju su oni silom osvajali od XV. st. dalje, tako se zadnjega desetljeća XX. st. dogodilo s Hrvatima u Hrvatskoj, samo s tom razlikom da su Hrvati na tim prostorima već od kasnoantičkih odnosno rano-srednjovjekovnih vremena, a Srbi su u Hrvatsku počeli masovnije stizati od XVI. st. dalje. To etničko čišćenje Hrvata s hrvatskih prostora predmet je istraživanja i proučavanja niza znanstvenika i stručnjaka, a još više publicista, i naših i stranih, jer je to začuđujuća stvar koja se dogodila u Europi, za koju se držalo da se u njoj više ne mogu ponoviti Hitlerova Mussolinijeva i Staljinova vremena.

Fenomen, pak, sustavnog uništavanja spomeničke baštine, a posebice svoje, u Petrinji, uništavanje tamošnje povijesne gradske jezgre bez ikakva vojnog razloga (od prvih dana rujna 1991. god. dalje), naveo je tamošnji Ogranak Matice hrvatske u progonstvu da – uz novčanu pomoć Privredne banke i Siget-gradnje u Zagrebu, A.F.G. i Elgrade u Petrinji – objavi 1995. god. u Zagrebu dvojezično izdanje Ive Maroevića, »Rat i baština u prostoru Hrvatske. Krieg und Kulturerbe im Raub Kroatien. Rat i baština u prostoru Hrvatske« (163, uključivši i crteže, fotografije itd.). Sam autor (redovni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu) kaže da je poticaj za problematsku obradu stigao od predsjednika udruženja Arbeitskreis für Hausforschung, tijekom redovnoga godišnjeg skupa 1992. u Görlitzu; radi se o tome da je Arbeitskreis für Hausforschung (»Udruženje za istraživanje kuće«) god. 1978. takav skup imao u Hrvatskoj, pa su sudionici tada posjetili i više hrvatskih područja, uključivši i ona koja su sada razorena, pa tako, npr., i Petrinju.

Maroević je na skupu toga udruženja u Lemgu već 1991. upozorio na tragičnu sudbinu Petrinje i Pokuplja (tekst je, zatim, objavljen u glasilu toga društva »Mitteilungen«, 36/1991.). To je, pak, bio novi korak prema koncipiranju više eseja koji su trebali biti »oslobodeni statistika i brojki o ratnim razaranjima. Trebali su upozoriti na srž problema i putove kojima treba krenuti u saniranju posljedica. Ideja mi je bila najprije u kratkim crtama oslikati vrijednosti hrvatskog prostora i ljudskom rukom stvorenih vrijednosti u njemu, s posebnim naglaskom na arhitekturi i strukturi sela i malih gradova. Zatim krenuti u opis značajki rata koji se vodio u Hrvatskoj, s kratkim opisom dimenzija i vrsta oštećenja diljem gradova i sela Hrvatske. Tako se trebala stvoriti slika stanja. Prikaz popisa i procjena ratnih šteta trebalo je potom uputiti na metodološke i stručne probleme u procjeni štete, a posebice u odnosu na moguću obnovu, obrazlažući iskustva koja su se tom prigodom u Hrvatskoj stvorila. Napokon je metodologija obnove trebala upozoriti na mogućnosti, zamke i opasnosti obnove, koja će trebati voditi računa o vrijednostima baštine u prostoru, o autentičnosti i povijesnom kontinuitetu, kao i o hitnim potrebama sadašnjeg trenutka u zbrinjavanju ljudi i dobara, o vječnom raskoraku između želja, potreba i mogućnosti. Želja mi je bila upozoriti na razinu naše spoznajne situacije u Hrvatskoj i teoretske dosege razmatranja problematike obnove baštine, koja stoji pred Hrvatskom idućih desetljeća«, kaže I. Maroević u »Uvodu« (9.). Tekstovi su namijenjeni stranoj, mahom njemačkoj stručnoj javnosti, ali u Njemačkoj nisu ugledali svjetlo dana, kako je bilo predviđeno, jer je u međuvremenu Hrvatska postupno gubila ugled i status žrtve što ga je imala u Europi, a posebice u Njemačkoj, precizira autor, te izričito spominje rušenje znamenitog mosta u Mostaru, na što je bio reagirao i Arbeitskreis für Hausforschung. Konačno, kako je navedeno, dvojezično izdanje objavio je petrinjski nakladnik, u prvoj polovici 1995., kada je još bio u progon-

stvu, a Petrinja još uvijek okupirana. Osim »Riječi urednika« ove knjige Davora Salopeka (7.-8.) odnosno »Wort des Redaktors« (7.-8.) i autor »Uvoda« (9.-11.) i »Vorwort« (9.-11.), djelo sadrži četiri poglavlja, koje autor – kako smo naveli – svrstava u vrijednosnu grupu esaja, a mi ih – iako nemaju znanstveni aparat – svrstavamo u znanstvene i stručne priloge, u pregledne članke i prethodna priročenja. Radi se o tome da I. Maroević »suvereno i više nego ravnopravno« korespondira s »europskom misli i praksom«, te: »Njegova upućenost u problematiku zaštite spomenika« u kontaktima sa stranim svijetom daleko nadilazi »rasprostranjeno deklarativno zaštitarstvo«, a kao »povjesničar umjetnosti po struci, teoretski je godinama promišljao hrvatsku graditeljsku baštinu i u više navrata kritički valorizirao tekuću »arhitektonsku praksu«, precizira urednik D. Salopek (8.). A to se jasno uočava i u rečena četiri priloga, pod naslovima »O vrijednostima hrvatskog prostora i baštine u njemu« (13.-15.) i »Die Werte des Raumes von Kroatien und sein Kulturerbe« (13.-23.), »Značajke rata u kulturnoj baštini« (27.-33.) i »Kriegsschaden am kulturellen Erbe des Raumes« (31.-39.) i »Mogućnost i zamke obnove« (35.-47.) i »Möglichkeiten und Fallen der Erneuerung« (41.-56.) te »Zaključak« (49.-50.) i »Schlussfolgerung« (57.-59.).

Ivo Maroević s relativno zatomljenim osjećajima nacionalno, politički i na druge načine ugroženoga stanovnika Hrvatske, a to je i niz drugih njezinih gradana, mahom, naravno, Hrvata, kao znanstvenik i stručnjak proučava, analizira i iznosi svoje zaključke o karakteristikama i suštini jednog rata, koje dugo vremena nije razumio ili nije htio razumijeti zapadni (demokratski, liberalni) svijet, pa i na primjeru baštine. Jer, kulture su se u milenijskom čovjekovu hodu kroz vrijeme i prostor zaista mijenjale, a u prvom redu, u načelu, nadopunjavale, stalno obogaćivale, ali tek ponekad su uništavane ili su se uništavale. Tako je Maroević 1991. god. otkrio Bernardu Feildenu da se na hrvatskiom prostoru zbiva nešto novo, nečuveno do sada, različito od onoga po čemu je kao istraživač poznat B. Feilden. Taj je stručnjak u svojim mnogim radovima o zaštiti povijesnih građevina i kulturne baštine pisao da je rat uzrok nenamjernoga oštećivanja kulturnih spomenika; nakon Maroevićeve obavijesti Feilden je s pravom odmah rekao da se radi o »cultural war«, o ideološko-kulturnom ratu, jer spomenik ima univerzalnu, općeljudsku ali i posebnu nacionalnu vrijednost, pa je osvajaču u interesu da ga ukloni i uništi, da nestanu »izvorni nositelji vjerodostojnosti kulturnog, a time dobrim dijelom i nacionalnog identiteta« (21.), a istodobno: »Uništena kulturna baština prestaje postojati kao svjedok i dokument svoga vremena«. Agresor uništavanjem crkava, muzeja, palača, ali cijelih čak i seoskih aglomeracija nastoji uspostaviti ne samo svoju vlast, već i »svoj ideološki kod« (21.) u kojem nema mjesta za dokaze o vjekovnoj vezi »između Hrvata i drugih ljudi i naroda koji su na hrvatskom tlu stoljećima zajedno živjeli« (24.).

Stoga je autor osobitu pažnju posvetio obnovi, naročito upozoravajući na moguće njegove zamke; potrebno je da se ne nasjedne željama agresora i ne učini takva obnova koja neće zaštititi nacionalni identitet u do sada okupiranom hrvatskom prostoru. Naravno, obnovu valja provoditi u razumnoj vjeri, ne priječeći stvaranje i novih vrijednosti, ali s osloncem na prošlost. Treba sve učiniti da opstanu prijašnje veze »između hrvatskoga naroda i njegova prostora, kao i kontinuitet tih veza« (49.). Autor uzima primjer Dubrovnika i osječke Tvrde, jer tamo nikome neće pasti na pamet da bi posegnuo za obezvređivanjem tamošnjega povijesnog prostora, ali, stoga s pravom upozorava na moguće zamke u obnovi Vukovara, Pakraca, Kostajnice, Petrinje, Lipika, Gospića, Drniša, Nove Gradiške, Vukovara, Slavenskoga Broda, Karlovca i drugih gradskih cjelina, koje nisu toliko poznati kao Dubrovnik; a osobito će biti teška situacija s obnovom uništenih sela, pa ukazuje na lijep primjer stručnoga obnavljanja slavenskoga Nuštra u angažmanu Društva američko-hrvatskog prijateljstva, jer i taj seoski prostor treba sačuvati kao jedno od temeljnih komponenata hrvatskog nacionalnog bića.

Prema podacima koje autor iznosi (tablica na 51.) do 29. rujna 1993. u Slavoniji, Baranji, Lici, Kordunu, Gorskom kotaru, Dalmaciji, Hrvatskom zagorju i zagrebačkom području – bez Baranje, za koju su nedostajali podaci – od 615 oštećenih naselja njih 235 bilo je u zaštićenom odnosu; razorena su bila 284 naselja, od toga čak

91 bilo je u zaštićenom odnosu. Veoma plastično dan je uvid u ratna razaranja u Republici Hrvatskoj i na kartama Odsjeka za prostorno planske mjere zaštite Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prosvjete (52.-53.). Bogat fotografski materijal na svoj način svjedoči o tragediji koja je zadesila Hrvatsku u ovome ratu (fotografije imaju potpise na hrvatskom i njemačkom jeziku); tu je, npr., dvorac Eltz u Vukovaru, snimljen 1989. i uništen 1992., dvije faze uništenoga tornja katoličke župne crkve u Sarvašu (1991. i 1992.), detalj znatnoga oštećenja evangeličke crkve u Osijeku, srušena i izgorjela Gradska knjižnica u Vinkovcima (s ostacima željeznih polica i spaljenih knjiga), dijelovi uništene ili oštećene povijesne gradske jezgre u Pakracu, razoreno lječilište u Lipiku, uništene ili teško oštećene stare drvene, kamene i druge prizemnice i zgrade u Brestu Pokupskom i Bjelovaru, tri faze uništavanja drvene crkve Sv. Barbare s tornjem u Brestu Pokupskom, uništena katolička crkva Sv. Lovre u Petrinji, Sv. Josipa u Ličkom Osiku i Sv. Trojstva u Otočcu, prostrijeljeno raspelo iz crkve Sv. Marije u Farkašiću, demolirana Kneževa palača u Zadru, razorene ili teško oštećene palače i kuće u Stonu i Čilipima, uništen franjevački smostan u Pridvorju, masakrirana glava Bogorodice (i bez očiju, npr.) u Čilipima – itd. No, autor donosi i urbanističko-konzervatorske studije naših stručnjaka, koje će pridonijeti stručno što boljoj obnovi Pakraca.

Ogranak Matice hrvatske iz znatnim dijelom devastirane Petrinje, koji je u trenu objavljivanja ove knjige djelovao u progonstvu, zajedno s novčanim pomagačima, uradio je visokovrijedan kulturno-znanstveni posao: u pravi je čas objavio djelo dr. Ive Maroevića. Ovaj profesor je zaista znalac problema, npr., bio je i direktor Restauratorskoga zavoda Hrvatske, Muzejskog savjeta Hrvatske itd., a i danas predaje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predmete Uvod u muzeologiju, Zaštita muzejskih zbirki i Zaštita spomenika kulture te je šef Katedre za muzeologiju Odsjeka informacijskih znanosti (čiji je i pročelnik). Autor je brojnih knjiga, rasprava i članaka, nerijetko i s veoma polemičkim sadržajima, redovito stručno i znanstveno stupajući u zaštitu spomenika te baštine općenito (npr., suprostavio se i tobožnjoj obnovi kaštela Medvedgrad u najnovije doba). Članci/poglavlja u ovoj knjizi nisu samo odraz njegova izvrsnog poznavanja materije, koja je nerijetko i predmetom pažnje izvanstručnih i izvanznanstvenih krugova, a kako vidimo iz sadržaja djela – i agresora s njegovim dalekosežnim, nacionalno-velikosrpskom ideologijom.

No, Maroevićevi članci nisu uobičajno suhoparno koncipirani, nego su autorovim načinom pisanja i iznošenja činjenica pristupačni i širem čitateljstvu, kako rekosmo, s istodobnim prijevodom na njemački jezik, i za njemačku, u prvom redu, stručnu javnost. Ova nova knjiga I. Maroevića, međutim, nema samo aktualnu vrijednost, ona nije samo notiranje nemilih, razarajućih zbivanja na hrvatsku baštinu u prostoru tijekom Domovinskoga rata, niti je to djelo u propagandne svrhe, kako bi se to brzopleto moglo zaključiti. Baš suprotno – sadržaj Maroevićeve knjige ima trajno značenje. Jer, ona fiksira ne samo sadašnji povijesni trenutak, nego daje elemente koji će opominjući utjecati na našu i stranu javnost – nikada se tako nešto ne ponovilo! No, Maroević ide i korak dalje; on upozorava na to da se brzopleto, možda i zbog opravdanih emocija ili unutrašnjega političkog ili vanjskopolitičkog trenutka ne krene ne samo stručnu, nego i antinacionalnu obnovu, koja može naštetiti očuvanju identiteta hrvatskog prostora. A time bi se ispunila upravo želja – agresora! I stoga valja s posebnim respektom i osobitom pažnjom čitati Maroevićevu knjigu te koristiti saznanja do kojih je došao svojim dugogodišnjim znanstvenim i stručnim teoretskim i praktičnim radom.

Petar Strčić